

AZ EREDETI BONFINI-KÓDEX MÁSODIK TÖREDÉKE.

(Egy hasonmással.)

1919-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárának limbusában egyéb középkori kódextöredékek közt két, könyvtáblából kiáztatott, szép, olaszos humanista-írással teleírt, különálló, egyenetlenül körülvágott szélű hártyalevelet találtam. Védőborítékuk felirata: «Fragmentum codicis cuiusdam historici Hungarum quoque tangens, saec. XV. in membrana. ESSENWEIN A., a nürnbergi német múzeum igazgatójának ajándéka, 1872. évi június hó 21-én», felkeltette érdeklődésemet. Csakhamar rájöttem, hogy magyar történelmi tárgyú szövegük — a hunnok és magyarok rokonainak, az avaroknak Nagy Károly által történt leveretését írják le — Antonio BONFINI¹ Mátyás király megbízásából megkezdett, II. Ulászló parancsára folytatott és az 1496-ik év elején történt események leírásával csonkán lezárt, 45 könyvre, 4 és fél decasra terjedő: «*Rerum Ungaricarum Decades*» című nagy történelmi műve I-ső decasának IX-ik könyvéből való. A második levél szövege nem közvetlen folytatása az elsőnek s néhány jelentéktelen lectio varians leszámításával szóról-szóra egyeznek a SAMBUCUS-féle, 1568. évi, baseli javított kiadás 167—168, illetve 170—171 lapjain olvasható, megfelelő szövegrészletekkel. A Magyar Könyvszemle 1919. évi folyamának 111—117 lapjain «BONFINI-kódextöredék a Magyar Nemzeti Múzeumban» címen írt ismertetésem végén arra az eredményre jutottam, hogy két levélnyi «töredékünk szép, rendes írása; írásának megállapítható kora, hártyájának finomsága, továbbá a többször emlegetet körülmény, hogy a többi, később kiadásra került másolatok sebtében, lopva, csak

¹ Megtartom a megszokott névformát, bár dr. FÖGEL József, magy. tud. akadémiai kéziratáros úrtól, igen tisztelt barátomtól értesültem, hogy maga a nagy olasz humanista történétíró DE BONFINIS alakban használta nevét.

magánhasználatra készültek, méltán arra a gondolatra vezetnek bennünket, hogy valaha BONFINI nagy műve első, tisztázott példányának lapjait képezték». Idézetekkel igazoltam, hogy II. Ulászló király familiárisát, Jánost, a scriptort, «qui Historiam Hungaricam ab Antonio BONFINIO editam, fideliter descripsit,» hű és «elegáns» munkájáért családjával, atyjával és testvéreivel együtt, nemesi rangra emelte s nekik címet is adományozott. II. Ulászló parancsára — a király 1494—1495. évi számadáskönyvei szerint — többször utalnak ki pénzt BONFINI művének másolásáért a scriptornak és vesznek íróhártyát kifejezetten e célra.¹

Habent sua fata libelli.

Pár évvel a nürnbergi töredék ezen ismertetése után Közép-Európa egy másik szegletéből, Szegedről került csodálatos véletlen folytán — más kifejezést alig használhatok — ugyanezen hártya-kódex más két összefüggő levélnyi töredéke újfent a Nemzeti Múzeum kéziratárába s így kezembe. Rendje szegedi könyvtárában 1923 november 2-án egy negyedréttű könyv táblájáról fejtette le és adta át 1924-ben dr. ZSINKA Ferenc, magyar nemzeti múzeumi könyvtárnok, igen tisztelt kollégámnak és barátomnak felfedezője P. KAIZER Nándor, ferencrendi gvárdián.²

Mihelyt ZSINKA megmutatta a negyedréttű könyv alakjához idomított, alul és négy sarkán levágott, szélein behajtott, kívül került 1b és 2a lapjain erősen megbarnult, bepiszkolódott és megkopott két összefüggő hártyalevelet, rögtön szemembetűnt a rajta látható humanista írás ismerős volta. Szövegében Mátyás király, Beatrix, Aragoniai Ferenc, Ulászló cseh király, Olmüc város nevét és egy királyi ünnepélyes találkozó leírását olvasva, csakhamar megértettem, hogy Mátyás és II. Ulászló 1479. évi július havában történt olmüci találkozásáról van benne szó. A humanista stílusból és azonos írásból természetesen ismét csak BONFINI művét vehettem gyanúba. HELMÁR Ágost mutatója szerint az 1476--79.

¹ Id. h. 117. és 111. l.

² Felfedezésének helyét és idejét első lapjának jobb szélére sajátkezűleg jegyezte rá e szavakkal: «Invenit Segedini die 2. Nov. 1923. in Bibliotheca nostra — P. Ferdinandus KAIZER m. pr. guardianus».

évek eseményei BONFINI műve IV. decasának V-ik könyvében vannak megírva.¹

Így azután könnyű volt rátalálnunk a SAMBUCUS-féle 1568. évi kiadás 628—629. lapjain két levélnyi második töredékünk szó szerinti szövegére.

Szegedi töredékünk a IV. decas V. könyvének végéről való, 1a lapja a csehek és magyarok érdekes összehasonlításával kezdődik,² mint az 1568. évi kiadás 628. l. felülről 8-ik sorától kezdve olvashatjuk:

1a l.: //consuetudinis, Boemi sanè praecellunt: Corpora: Comas'que plus iusto colunt: ... Tris (!) circiter horas de communi concordia: de redintegrando federe Ver:// (ba fecere. Demum foedus arctius ... sacrosanctum id esse iussere). A zárójelbe tett, a kéziratban négy, nyomtatásban három sor a lap alján levágva.

1b l.: (1568. kiad. 628 l. felülről 29-ik sor) Soluto deinde colloquio: Alter in Castra in urbem alter se recepit ... WLADISLAVS ... prestitit: Vbi quottidie Equestri certamine// (pugnatum, magnaue ac uaria uictoribus ... celebratum in foro conuiuium est principum.) A levágott rész az 1568-ik kiad. 628. l. alulról negyedik sorában végződik.

2a l.: (1568. kiad. 628. l. alulról 3-ik sor) In medio fori Tetragonus stabat Abacus gradatim more Pyramidis ab omni parte consvrgens ... WLADISLAO Rege ... Tantum fraterne semper Charitatis ostendit & honoris exhibuit: ut nihil ultra a// (-ddi & optari posset: ueluti diuus ille princeps ... eligendum consuleret? Vuladislauum, inquit, si) A zárójelbe tett, levágott részt l. 1568 kiad. 629. l. felülről 16—19. sor.

2b l.: (1568. kiad. 629. l. 19-ik sor) optimum Regem appetitis. Conpositis rebus cum iam soluendus (*conuentus*, az eredetiben kimaradt) esset: ne indonatum quidem Boemie Regem: quem Fratrem adoptauerat ..... Fortuna Turci audaciam sequitur

¹ BONFINIUSNAK mint történetrónak jellemzése stb. Bpest, 1876. 47—49 l.

² L. CSÁSZÁR Mihály, A magyar művelődés a XV. században Antonio BONFINI Rerum Hungaricarum Decades-ének alapján, Bpest, 1902. 68. l.

fouetque. Nam tanta siccitate Is annus exarruerat: ut ad// (VII. Kalend. usque Aprilis nunquam pluerit, innen töredékünk végén levágva, l. tovább 1568. kiad. 629 l. felülről 38-ik sorban. A 2a és 2b lapok szélén XVI—XVII. századi, tintával írt jegyzetek töredékei mutatják, hogy ekkor még egyben volt a kódex.

A két töredék, a nürnbergi és szegedi, írása azonos: szép, rendez, kerek, különálló betűs, XV. századvégi, olasz humanista-írás. Feltűnő gyakran használ nagy kezdőbetűt, vessző helyett sűrűn kettőspontot. De míg a nürnbergi töredék még ritka esetben rövidít, a szegedi töredéknek már majd minden szava rövidítve van. Vagy a scriptor unta az írást, vagy Ulászló szegényedő királyi udvara takarékoskodott a mű végének másoltatásakor már az íróhártya beszerzésére fordított pénz kiutalásával. A második töredék 1a és 2b lapján csak úgy megtaláljuk az írás egyetlen díszét, az elhalványult, irott *F*-hez hasonló, vörös caput-jelet, mint az első töredék 1b és 2a lapján. Hogy második töredékünket már II. Ulászló korában tisztázták, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az 1b és 2a lapon a WLADISLAVS nevet csupa majusculás betűvel írja, míg Mátyásét és Beatrixét az 1a és 2b lapon nagy kezdő után csak kisbetűkkel.

Mint említettük, második töredékünk negyedréttű könyv kötéstáblájául szolgált, ennek megfelelően a kívül eső 1b és 2a lapja kopott és piszkos, helyenként olvashatatlan. Mivel a levelek alsó 4 sora le van vágva, egy-egy lapján, nem mint a nürnbergi töredéken 30—30, hanem csak 26—26 sor van. Így tehát csak a szöveg tükreinek szélessége egyezik meg amazéval: 130 mm. Ezzel szemben a szegedi töredék első levelének úgy 43 mm-es felső, mint 70 mm-es külső oldalmargója érintetlen szélességében megvan. A belső oldalmargó mindkét töredék levelein 25 mm. Ha az alsó margót is 43 mm-esnek vesszük, ezen méreteket a nürnbergi töredék teljesen meglévő 130 × 230 mm-es tükörnagyságához adva, megkapjuk BONFINI e hártyára írt másolatának teljes, tekintélyes folio lapnagyságát: 225 × 316 mm.

Érdemesnek tartottuk ily tüzetességgel leírni szegedi töredékünk külsejét, mert megismerése által bizonyossá lett, amit az

első, nürnbergi töredék alapján csak kételkedve mertünk leírni, hogy az immár négy levélnyi két töredék BONFINI 4 és fél decasra terjedő művének, a legnagyobb terjedelmű középkori magyar történelmi műnek első, eredeti tisztázatú, hártýára írt példányából való, melyet az uralkodásának első éveiben Mátyás könyvtárát még teljes épségében fenntartó, sőt gyarapító II. Ulászló király a XV. század utolsó, vagy a XVI. század első éveiben: 1496. — ez évig halad a mű — 1499. — ez évben kéri először kölcsön a Corvinából — és 1503. közt — ez BONFINI halálának éve — a Corvinában helyezett el. Ez idő szerint hártýára írt töredékeinken kívül BONFINI művének csak a krakói, herceg Czartoryski könyvtárban lévő, XVI. századi, papírra írt, folio nagyságú, nem teljes, kéziratos másolatát ismerjük.¹

A teljes hártýakézirat szokatlan nagy terjedelmű volt. A mű első, teljes, nyomtatott kiadása, az említett 1568. évi SAMBUCUS-féle, 750 nagy-ívrétű lapra terjed. Ebből azonban le kell vonnunk OLÁH Miklósnak az I-ső decas VII-ik könyvébe iktatott, 30 nyomtatott lapnyi (106—136. l.) Attiláját. Marad tehát 720 lapnyi szöveg, oldalanként 51 sorral. Az I-ső decasból való nürnbergi töredékünk egy-egy lapjának 30 sora e nyomtatott kiadás 17 sorának felel meg. Egy nyomtatott lapra tehát épen 3 írott lap szövege fér. A IV. decasból való, a szavakat már erősen rövidítő szegedi töredékünk egy-egy lapjának 30 sora azonban nyomtatásban már 21—22 sornyi. Ebből tehát 2 és fél oldal tesz ki egy nyomtatott lapot. Azon feltevéssel most már, hogy az első 3 decas tisztázásánál töredékünk írója még nem nagyon rövidített s csak a IV. és az V. fél decasnál kezdett takarékoskodni az írással és pergamennel, könnyen rekonstruálhatjuk e hártýára írt, kéziratos példány eredeti, teljes terjedelmét. Az I—III. decas nyomtatott lapjainak számát 3-mal, a IV. és a fél V. decas nyomtatott lapjainak számát 2 és féllal kell szoroznunk. Így az I-ső decas 165 nyomtatott lapja kéziratban körülbelül 495, a II-ik decas 184 lapja kéziratban 552, a III-ik decas 182 lapja kéziratban 546 oldal lehe-

¹ L. Magyar Könyvszemle, 1919. 113. l. 3. jegyz.

tett. A IV-ik decas nyomtatásban 141 lap, az V-ik féldecas meg csak 48 lap, a kettő együtt 189-et tesz ki, ez 2 és félszer véve 472 és fél oldalnak felel meg. Ha már most tudjuk, hogy egy 300 leveles, 600 lapos hártýakódex ormóttlanul vaskos, előttünk áll BONFINI hatalmas művének decasonként tagolt, négy, eléggé egyenlő vastagságú (kb. 495, 552, 546, 472,5 lapnyi terjedelmű), 31,6 cm. magas és 22,5 cm. széles, finom, fehér hártýára, kerekbetűs, gondos humanista-írással írt, elegáns, széles margóval ellátott kódexe. Bizonyára mindegyik kötet díszesen illuminált címlappal, egy-egy decas 10—10 könyvének kezdőszava ugyanannyi festett, aranyozott iniciáléval volt ékesítve. A IV-ik kötetben elért az utolsó másfél decas.

Felesleges volna itt újra részleteznünk ama fáradalmas kutatásokat, melyeket XVI. századi humanistáink és BONFINI művének első kiadói végeztek, hogy a nagy mű teljes szövegét előkerítsék. Megírta már ezt részletesen gr. KEMÉNY József,¹ HELMÁR Ágost² és CSÁSZÁR Mihály,³ folyóiratunk 1919. évi folyamában, a nürnbergi töredéket ismertető cikkünkben magunk is összefoglaltunk.⁴

Itt tehát csak a legszükségesebb és kevésbé ismert adatokra szorítkozunk.

Cseh források alapján dr. FÓGEL József említi, hogy a János scriptor által tisztázott, Corvinába elhelyezett eredeti díszes példányt Hasišteini LOBKOVIC Bohusláv cseh humanista, II. Ulászló titkára SCHLECHTA János útján már 1499-ben ki akarta kölcsönözni a Corvinából. Megkapta-e? Nem tudjuk.⁵

Kétségtelen tény azonban, hogy egyes részleteit még a Corvinában többen lemásolták és az összes későbbi nyomtatott kiadások e másolt részleteken és nem közvetlen az eredeti teljes másolaton alapszanak.

«A könyv nem volt nyomtatva, hanem csak írva; és a püspekek annakutánna ki-ki mind magának megíratta. De miért-

¹ BONFINIUS élete és munkái. Új Magyar Múzeum IV. folyam, 1854. I. kötet. 246—270. l.

² Id. m. 5—8. l.

³ Id. m. 32—33. l.

⁴ Id. h.

⁵ II. Ulászló udvartartása 103. lap.

hogy a könyv nagy és hosszú, restelték megírni mind a könyvet. Ezért egyik egy részét írta, másik a másikat, harmadik a harmadikat: e sok darabokból annakutánna mű üdönkbe egybeszedeggettük és rendre hoztuk mind az egész könyvet nagy munkával és nagy nehezen: mert az egész könyv elveszett BONFINIUSnál és László (II. Ulászló) királynál,» írja e későbbi kiadások és az eredeti, János scriptor-féle másolat viszonyáról HELTAI Gáspár.¹

Ugyanily értelemben szól RÉVAY Ferenc nádorhoz intézett ajánló soraiban a besztercei szász BRENNER Márton, ISTVÁNFY Pál 3 decasra terjedő, több kéztől származó, hibás kéziratos másolati példányáról, melyből 1543-ban Baselban először adta ki BONFINI I—III. dacasát: «*Quamquam autem liber imperitia librariorum, qui ex Budensi exemplari autographo hunc descripserant, multis in locis depravatus esset, quibus castigandis, restituendisque non parum operae mihi insumptum est..... Ad BONFINIUM redeo..... pleraque tamen concisa, abruptaque sunt, nisi librariis indoctis, qui librum descripserunt, id velimus attribuere: quod etiam ipse, ut credam facile adducor. Multorum enim manus in Exemplari agnoscebatur: unde furtivis et successivis operis (horis?), alicuius episcopi iussu clam descriptum fuisse puto*». (Közli a SAMBUCUS-féle kiadás (1568) is, 10. l.)

VERANCICS Antal 1549 november 10-én Krakóban kelt levelében értesíti nagy örömmel PESTI Gáspárt, hogy egy fiatal lengyel humanistánál, TRICESIUS Andrásnál megtalálta az V. decas öt könyvét. De hiányzik még a IV. decas: «*Scis, Antonium BONFINIUM Hungaricarum rerum historicum quinque decades composuisse, editisque in lucem tribus (I—III. decas, 1543. BRENNER-féle baseli kiadás), quarta et quinta fortasse nondum recognitae, intercederant. Nec dubitandum est, quartam apud aemulam gentem nostrae nationis periisse, quae Matthiae regis clarissimi gesta continebat*».²

¹ «Chronica az Magyaroknak dolgairól», Kolozsvárt, 1575. Újabb Nemzeti Könyvtár III. folyam, Pest, 1854. 69–70. hasáb.

² Mon. Hung. Hist. Scriptorum IX. k. VERANCICS összes munkái VI. k. 352. l. V. ö. PESTI Gáspárhoz 1549 dec. 13-án Sárvárról írt levelével, u. o. Script. X. VER. lev. VII. k. 11. l. Hivatkozik rá CSÁSZÁR Mihály, id. m. 32. l.

A következő évben, 1550 március 5-én már RÉVAY Ferenc nádortól kérdezősködik VERANCSICS Bécsből, hogy igaz-e azon értesülése, hogy nála van a IV. és V. decas? Esdve kéri a nádort, hogyha nála van, legalább olvasásra engedje át a IV. decast: «Contigit me proximis diebus audivisse, quod extarent apud Te reliquiae Historiarum Hungaricalium Antonii BONFINIS, quarta scilicet et quinta decas, quas videndi tantum me incessit desiderium, ut non potuerint me continere, quin eas commodato a Te postularer . . . rogo Te quam maxime possum, commodes mihi ipsius BONFINIS reliquias vel tamdiu duntaxat, donec eadem poterunt perlegi, praesertim autem, si IV. decadem habeas, qua Matthiae clarissimi regis, immo Achillis nostri fortissimi Gesta complexus est».¹

1561 és 62-ben TRECZI Kristóf és Gelei TORDAI Zsigmond szándékozott kiadni Baselben, Miksa császár és király megbízásából a RÉVAY János birtokában meglévő IV. decast. Tervük nem sikerült. 1565-ben adta ki azután HELTAI Gáspár Kolozsvárt BRENNER III. decasából s a CSÁKY Mihály birtokában nagyon hibás kézirati példányban meglévő IV. decas első hat könyvéből Mátyás királynak BONFINI által megírt históriáját. BONFINI ötödfél decasra terjedő művének első teljes kiadása, a fentebb többször említett 1568. évi SAMBUCUS-féle baseli kiadás. Címlapjáról megtudjuk azt, hogy több kézirat összevetése alapján készült, Miksa császár- és királyhoz intézett ajánló soraiból pedig, hogy a IV. decas 10 könyvének kézirátát a RÉVAY-család könyvtárából, az V. decas öt könyvét FORGÁCH Ferenc váradi püspöktől kapta a kiadó.²

Ezek után nem foroghat fenn kétség aziránt, hogy Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárába került két töredékünk, melyeknek elseje BONFINI I-ső, másodikika a IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van, gondos, XV. század végéről való humanista-írással, azonos interpunctióval és caputjelekkel, egyező tükörnagyságú és sorszámú hártylevélre írva,

¹ Mon. Hung. Hist. Script. X. VERANCSICS levelei VII. k. 45. Hivatkozik reá CSÁSZÁR, id. m. 33.

² Gróf KEMÉNY J. id. h. ; FLEGLER S., A magy. tört. írás története 27, 56, 77. l.

csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinába elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, négykötetes, középkori magyar történeti műnek.

Ha rövid pár év alatt a szerencse véletlen kedvezéséből e nagyszerű mű egymástól oly távoleső helyről származó, két töredéke kerülhetett kezünkbe, nem lehetetlen, hogy az idők folyamán szerencsésebb kutatók nagyobb részleteire bukkannak. Kutatásukat a nürnbergi és szegedi töredék első sorainak mellékelt facsimiléivel óhajtjuk megkönnyíteni.

JAKUBOVICH EMIL.